

Reflection of cultural customs and traditions in Belgrami's lyric poems

Shaida Rahimi

M.A. Student of Persian Language and Literature, Payame Noor University

Hadi Yousefi

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University (Corresponding Author) Email: h.yousefi55@pnu.ac.ir

Ayoob Moradi

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University

Extended Abstract

One of the most important parts of folklore or folk elements is cultural customs and traditions, a subject that can be carefully observed in the individual and social behavior of people in a society, its signs can be seen and their impact on life can be understood. The experience of these cultural elements and coexistence with them has been influential in the minds and tongues of poets and has been used in various periods to create new themes. Azad Belgrami is one of the Persian poets of India that Islamic and Indian cultural customs and traditions has a significant presence and emergence in his poems. Therefore, the present article seeks to examine the topic of etiquette and customs, which has the highest frequency in Belgrami poetry, in a descriptive-analytical way and to answer the question that cultural customs and traditions in the Belgrami lyric are native to the Indian people. Or has it been influenced by Islamic or Iranian culture? The results show that some customs and traditions, including Hindu women's beauty spot, burning and Pan chewing, are specific and native to the Indian people, But the highest frequency is related to that The poet is influenced by Islamic and Iranian Culture Including the etiquette of hospitality, mourning and religious festivals - which are also very common in his poetry, and it seems that Belgradmi's religious interests and a lot of attention to religious traditions, have neglected him to pay more attention to India's national and happy customs.

Keywords: Folklore, customs and traditions, Islamic traditions, India, Iran, Belgrami.

1. Introduction

Examining and paying attention to the cultural and behavioral characteristics of the people of a land introduces us to a variety of behaviors that simply and free from any forms of imagination and artificiality, express the inner feelings and concerns of simple and honest people with special linguistic and structural features, And "there are differences with the culture of properties and literature or poetry and the official prose of that nation" (Razmjoo, 1993: 136), Sometimes it shows the commonality between nations and in some cases it expresses the cultural distinction of different nations from each other. This part of the culture includes customs, beliefs and traditions, rituals, celebrations, stories, proverbs, legends, myths, folk and alley's songs, etc. (Mirnia, 1990: 263); They are called "Public culture", or folklore, which is transmitted and used either in different ways from the past generation of a society to the future or through the cultural connections of the neighbors. And among the various sections of popular culture, cultural customs and traditions are more apparent in individual and social behaviors, because they are the result of years of experience and coexistence of people in a society with them from childhood to death. In addition to behavior, collaborating with customs and traditions has created valuable images and themes in the minds and tongues of poets with cultural support, in such a way that fewer divan and works can be found that have been removed from the influence of these cultural elements, and have not been used as a basis for new meanings and concepts. The poems of subcontinent poets and the lyric poems of Belgrami - the Persian-Indian poet who is the subject of this article - have used and benefited from this rule and in their love poems in various ways has referred to Islamic customs (mourning and burial rites, religious holidays, etc.), Hindi (burnt dead, chewing pan and Hindu mole) and sometimes common traditions with Iranians such as Nowruz and Yelda night. Common customs and traditions that are the result of coexistence of Iranians and Indians in the distant past And this neighborhood and being together goes so far that Nehru writes about it: among the many peoples and races who have come into contact with and influenced Indian life and culture, the Iranians were The oldest and most persistent, In fact, relations between them were even before the beginning of the Indo-Aryan civilization, because the Indo-Aryan tribes and the ancient Iranians both separated from a common lineage and adopted separate ways (Nehru, 1971, vol 2: 246). In addition, the migration of the Zoroastrian community, causes transferring Iranian culture and customs to India (Kardosh, 2005: 83) and "in the seventh and eighth centuries ... the Muslim states of India ... also became the publishers of Iranian culture and language." To the extent that they accepted the feasts and customs of the Iranian court with great loyalty" (Fallah, 2010: 83). Therefore, it is necessary to know the popular elements and their type in the poems of poets

and the type of thematic construction with it. Also, The Divan of Subcontinent Poets includes folk elements, customs, and cultural traditions, and Azad Belgrami is one of the powerful poets of the Indian subcontinent who has mentioned some of the customs in his lyric poems. The high frequency of these elements has caused the present article to address this issue, and while introducing a poet whose poems commemorate Hafez and are less known in Iran, that is, Azad Belgrami, studied the crystallized customs in his lyric poems. In this way, tries to get acquainted with the type of common traditions in India and answer the question that: In Belgrami's lyric Are the cultural customs and traditions specific to the people of India? Or is it influenced by Islamic or Iranian culture?

The main purpose of the present study is to examine, understand and receive customs as an important part of popular culture among the people of India mentioned in Belgrami's poetry. The need for this type of research can be traced back to the possibility of recognizing cultural ties between nations.

2. Research Methodology

The research method is descriptive-analytical and based on library resources. In this way, the authors, while introducing the Persian poet, Azad Belgrami, have studied the rituals reflected in his lyrics. The frequency of this issue in Belgrami's poetry on the one hand signifies his environment on the customs and different lifestyles of his time, and on the other hand, shows her great attention to cultural traditions, especially Islamic and sometimes Iranian traditions. Excerpts and examples were extracted based on a specific classification in the topic of rituals (covering, burial, mourning, socializing, eating, and jubilation, makeup and celebrations, and national and religious festivities) and have been placed, under the specified categories. And the final section is devoted to analyzing information and determining the subscriptions

3. Discussion

"Hassan-al-Hind", Mir Gholam Ali Azad Belgrami (11-1006 AH), is one of the famous twelfth-century poets of India. In his time in Persian Biography writing, he was unparalleled, he was unique in poetry and prose writing in Arabic, and he eulogized the prophet in his Arabic ballads poems with such eloquence and rhetoric which he was called "Hassan-al-Hind (Abbas, 2014: 30)

The Azad provenance is Belgram, the famous and crowd's town in the current Uttar Pradesh state of India (India: 33). With a little contemplation on the poems of Belgrami, one can see the traces of Hafez's lyric poems, such that after reading his lyrics it is thought that Belgrami was educated in Hafez school.

4. Conclusion

collaborating with customs and traditions, in addition to behavior, has created valuable images and themes with cultural support in poet's minds and

languages, in such a way that fewer divan and works can be found that have been removed from the influence of these cultural elements, and have not been used as a basis for new meanings and concepts. Belgrami's lyric poems are no exception to this rule. And the mention of customs in his love poems, in addition to showing his mastery of cultural topics and traditions, has become in many ways a tool for creating beautiful images.

The study shows that the customs mentioned in Belgrami's lyric poems can be categorized into three general categories: First, the customs that are indigenous to the people of India, such as the use of the Hindu mole, the burning of the dead body, and the chewing of the pan, which have little frequency in his poems. Second, Islamic traditions that have a high frequency, such as social etiquette, mourning rituals and dead burials, etc. And the third group of Iranian and Hindu common traditions, rituals such as Nowruz and Yalda night, which is the result of the coexistence of Iranians and Indians in the distant past.

Among the folk elements in Belgrami's lyric poems, rituals such as clothing, hospitality, socializing, and mourning have the most Abundance. In other words, the highest frequency is related to the cases in which the poet is influenced by Islamic and Iranian culture, And vice versa,

Celebrations and festivals are the least common among the customs, and except the Feast of Sacrifice and Ramadan - which is the celebration of Indian Muslims, and the celebration of Nowruz and Yalda, there is no mention of anything else in Belgrami's poetry. And according to The cheerful and lively culture of the Indian people, their interest with celebration, and on the other hand having the large number of celebrations on their calendar, this amount of mention is very small and insignificant, and it seems Belgrami's religious interests and his attention to religious traditions, have distracted him from paying more attention to Indian national customs.

5. References

- 1 -Amoozgar, Jaleh, Tafazoli, Ahmad, The Myth of Life of Zoroaster, 7th, Tehran: Cheshmeh Publishing, 2007.
- 2- Anvari, Hassan, Farhang Bozorg Sokhan, I, Tehran: Sokhan, 2002.
- 3- Azad Belgrami, Mir Gholam Ali, Generalities of Azad Belgrami, Correction, Introduction and Margins of Seyed Hassan Abbas, New Delhi, Binding and Printing: Alpha Art, Novida (UP), 2014.
- 4- Dehkhoda, Ali Akbar, Dictionary, Tehran: Tehran University Press, 1998.
- 5- Delavaleh, Peter, Delavaleh's travelogue, translation and description of Shoja-ud-Din Shafa, Tehran: Scientific and Cultural, 2014.

- 6- Fallah, Morteza, The place of Persian culture and language in the subcontinent, Quarterly Journal of Subcontinent Research, Volume II, Number 2, 67-98, Sistan and Baluchestan University, Spring 2010.
- 7- Godwin, William, India, translated by Fatemeh Shadab, Tehran: Shemshad Printing, 2004.
- 8- Hekmat, Ali Asghar, Land of India, Tehran: Tehran University Press, 1958.
- 9- Heli, Ahmad Ibn Muhammad, a'datal Al-Da'i and Najah Al-Sa'i, edited and suspended by Ahmad Movahed Qomi, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Islami, 1986.
- 10- Jalali Naeni, Seyed Mohammad Reza, India at a Glance, Tehran, Penguin Printing, 1996.
- 11- Kardosh, Hashem, Memoirs of India. Tehran: Bookstore, 2005.
- 12- Moeini Sam, Behzad, The Rite of Respect during the Achaemenes and Sassanid Periods, Historical Research (Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Volume 48 (New Period), No. 2 (Vol. 14), 118-1999, Isfahan: Summer 2012.
- 13- Mirnia, Seyed Ali, People's Culture (Iranian Folklore), Tehran: Parsa Publishing, 1990.
- 14- Mohammadzadeh, Marzieh, Structural study of symbols in Ashura literature, Journal of Sustainability Literature, Faculty of Literature and Humanities, 8th year, No. 14, 171-1944, Shahid Bahonar University of Kerman: Spring and Summer 2016.
- 15- Mosaheb, Gholam Hossein, Persian Encyclopedia, Fourth, Tehran: Pocket Books Company affiliated to Amirkabir Publishing Institutions, 2008.
- 16- Nehru, Jawahar Lal, India discovery, translated by Mahmoud Tafazoli, Tehran: Amirkabir Publications, 1971.
- 17- Nowruzi Talab, Alireza and Padideh Adelvand, Comparative study of Shiva dance and Sama a' dance, Scientific-Research Quarterly of Nazar Architecture and Urban Planning Research Center (Baghe Nazar), Eleventh Year, No. 28, 15-24, Tehran: Spring 2014.
- 18- Pourghaz, Abdolvahab and Raqibi, Mahvash, A Comparative Study of Marriage Rituals and Traditions in Islamic Countries of Iran, Subcontinent, Syria and Lebanon, Proceedings of the 4th International Congress of Geographers of the Islamic World, 1-20, Sistan and Baluchestan University: April 2010.

- 19- Pourkhaleghi Chatroudi, Mahdokht, Haghparast, Leila, Comparative study of mourning rituals in Shahnameh and historical-religious remnants of mourning in ancient Iran, Journal of Literature and Languages, Faculty of Literature and Humanities, New Volume, No. 27, vol 24, 63-85, Shahid Bahonar University of Kerman: Spring 2010.
- 20- Razmjoo, Hossein, Literary Types and Its Works in Persian, Second Edition, Mashhad, Astan Quds Razavi Publications, 1993.
- 21- Rezaei, Mehdi, Burial Rites of Ancient Tribes, Book of the Month of Art, No. 55-56, 121-134, Tehran: April and May 2003.
- 22- Tusi, Khajeh Nasir al-Din, Ethics of Naseri, edited by Mojtaba Minavi and Alireza Heydari, Tehran: Kharazmi, 1981.
- 23- Yahaghi, Mohammad Jafar, Farhang Asatir, Tehran: Soroush Publications, 2000.

مطالعات شبه‌قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان

دوره ۱۴، شماره ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۱ (صص ۱۲۱-۱۴۶)

DOI: 10.22111/jsr.2020.31296.1987

بازتاب آداب و سنن فرهنگی در غزلیات آزاد بلگرامی

شیدا رحیمی^۱ هادی یوسفی^۲ ایوب مرادی^۳

چکیده

یکی از بخش‌های مهم فولکلور، آداب و رسوم و سنن فرهنگی است. مبحثی که با دقت در رفتار فردی و اجتماعی افراد یک جامعه می‌توان نشانه‌های آن را مشاهده و تأثیر آن‌ها را در شئون زندگی درک کرد. تجربه این عناصر فرهنگی و همزیستی با آن‌ها در ذهن و زبان شعرا تأثیرگذار بوده و در دوره‌های مختلف دستاویز خلق مضامین جدید شده‌است. آزاد بلگرامی در زمره شاعران پارسی‌گوی هندی است که در اشعار وی آداب و سنت‌های فرهنگی اسلامی و هندی حضور و ظهور چشمگیری دارد؛ از این رو نوشتار حاضر در پی آن است که به روش توصیفی-تحلیلی مبحث آداب و رسوم را که دارای بیشترین بسامد در شعر بلگرامی است، بررسی کند و به این سؤال پاسخ دهد که آداب و سنن فرهنگی در غزل آزاد بلگرامی، بومی مردمان هند است یا تحت تأثیر فرهنگ اسلامی یا ایرانی قرار گرفته‌است؟ نتایج به دست آمده نشان‌دهنده این موضوع است که برخی از آداب و رسوم از جمله خال زنان هند، مرده‌سوزی و جویدن پان، خاص و بومی مردمان هند است؛ اما بیشترین بسامد مربوط به مواردی است که شاعر از فرهنگ اسلامی و ایرانی تأثیر پذیرفته است؛ از جمله آداب مهمان‌نوازی، سوگواری و اعیاد مذهبی که بسامد بالایی هم در شعر او دارند و به نظر می‌رسد علقه‌های دینی بلگرامی و توجه فراوان به سنن دینی، وی را از توجه بیشتر به رسوم ملی و شاد هند غافل کرده‌است.

واژه‌های کلیدی: فولکلور، آداب و رسوم، سنن اسلامی، هند، ایران، بلگرامی.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول) Email: h.yousefi55@pnu.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور

۱- مقدمه

بررسی و دقت در ویژگی‌های فرهنگی و رفتاری مردمان یک سرزمین، ما را با گونه‌هایی از رفتار و کردار آشنا می‌سازد که به سادگی و عاری از هر گونه صور خیال و تصنع، گویای احساسات و دغدغه‌های درونی مردمانی ساده و صادق با ویژگی‌های زبانی و ساختاری خاص است و «با فرهنگ خواص و ادبیات یا شعر و نثر رسمی آن ملت تفاوت‌هایی دارد» (رزمجو، ۱۳۷۲: ۱۳۶). که گاه نشان‌دهنده اشتراک بین ملت‌ها و در برخی موارد بیانگر تمایز فرهنگی ملل مختلف از یکدیگر است. این بخش از فرهنگ را که دربرگیرنده آداب و رسوم، اعتقادات و باورها، سنت‌ها و آیین‌ها، جشن‌ها، قصه‌ها، مثل‌ها، افسانه‌ها، اسطوره‌ها، ترانه‌های عامیانه، لالایی و... است (میرنیا، ۱۳۶۹: ۲۶۳)، «فرهنگ‌عامه»، یا «فولکلور» می‌نامند که یا به صورت مختلف از نسل گذشته یک جامعه به آیندگان، یا از طریق ارتباطات فرهنگی همسایگان منتقل می‌شود و مورد استفاده قرار می‌گیرد و در میان بخش‌های مختلف فرهنگ عامه، آداب و سنن فرهنگی نمود بیشتری در رفتارهای فردی و اجتماعی دارد؛ چون حاصل تجربه و همزیستی سالیان افراد یک جامعه با آن‌ها از زمان کودکی تا مرگ است و این همدمی با آداب و سنن علاوه بر رفتار، در ذهن و زبان شعرا، عامل خلق تصاویر و مضامین ارزشمندی با پشتوانه فرهنگی شده‌است؛ به گونه‌ای که بررسی آثار شعرا نشان می‌دهد که کمتر دیوان و اثری را می‌توان یافت که از تأثیر این عناصر فرهنگی برکنار مانده و به نوعی دستمایه معانی و مفاهیم جدید قرار نگرفته باشد. سروده شاعران شبه‌قاره و غزلیات آزاد بلگرامی -شاعر پارسی‌گوی هندی نیز که موضوع این نوشتار است- از این قاعده بهره برده و در سروده‌های عاشقانه خویش به انحای مختلف به آداب و رسوم اسلامی (آداب سوگواری و دفن مرده، اعیاد مذهبی و...)، هندی (مرده‌سوزی، جویدن پان و خال هندو) و گاه سنن مشترک با ایرانیان همچون عید نوروز و شب یلدا اشاره کرده‌است؛ رسوم و سنن مشترکی که حاصل همزیستی ایرانیان و هندی‌ها در گذشته‌های دور است. این همسایگی و با هم بودن تا بدانجا پیش می‌رود که نهر و در مورد آن می‌نویسد: «در میان مردمان و نژادهای بسیار که با زندگی و فرهنگ هند تماس پیدا کرده و در آن نفوذ داشته‌اند، قدیمی‌ترین و مداوم‌ترین‌شان ایرانی‌ها بوده‌اند. درواقع روابط میان آن‌ها حتی پیش از آغاز تمدن هندوآریایی بوده‌است؛ زیرا قبایل هندوآریایی و ایرانیان باستان هر دو از یک اصل و نسب مشترک جدا شده و راه‌های جداگانه برای خود در پیش گرفته‌اند» (نهر، ۱۳۵۰، ج ۱: ۲۴۶). علاوه بر این، مهاجرت دسته‌جمعی زرتشتیان

خود موجب انتقال فرهنگ و آداب و رسوم ایران به هند شد (کاردوش، ۱۳۸۴: ۸۳) و «در قرن هفتم و هشتم... دولت‌های مسلمان هند هم... به جد، ناشر فرهنگ و زبان ایران گردیدند؛ تا آنجا که اعیاد و رسوم دربار ایرانی را با وفاداری بسیار به آن پذیرفتند» (فلاح، ۱۳۸۹: ۸۳)؛ بنابراین شناخت عناصر عامیانه و نوع آن در اشعار شعرا و نوع مضمون‌سازی با آن امری ضروری می‌نماید.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

آداب و رسوم و سنن فرهنگی، گونه‌های رفتاری بازمانده از نسل‌های پیشین یک ملت است که وظیفه انتقال نوع فکر و اندیشه، جهان‌بینی، اخلاق فردی و اجتماعی و شیوه رفتار در موقعیت‌های مختلف پیشینیان به آیندگان را برعهده دارد و از این جهت اهمیت شناخت آنان امری کاملاً واضح و مبرهن است و نکته مهم‌تر درک این موضوع است که این بخش از عناصر عامیانه چگونه دستاویز خلق معانی جدید شده و در آثار هنری و اشعار شعرا بروز پیدا کرده‌است. دیوان شاعران شبه‌قاره نیز دربرگیرنده عناصر عامیانه و آداب و رسوم و سنن فرهنگی است و آزاد بلگرامی از زمره شاعران توانمند شبه قاره هند، در غزلیات خویش به ذکر مواردی از آداب و رسوم پرداخته است. فراوانی بسامد این عناصر باعث شده‌است که نوشتار حاضر به این موضوع بپردازد و ضمن معرفی شاعری که اشعار او حافظ را به یاد می‌آورد و در ایران کمتر شناخته شده است؛ یعنی آزاد بلگرامی، به مطالعه آداب و رسوم تبلور یافته در غزلیات او همت گمارد و از این طریق درصدد آشنایی با نوع سنن رایج در هند و پاسخ به این سؤال برآید که: آداب و سنن فرهنگی در غزل آزاد بلگرامی خاص مردمان هند است یا تحت‌تأثیر فرهنگ اسلامی یا ایرانی است؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی، درک و دریافت آداب و رسوم به‌عنوان بخش مهمی از فرهنگ عامه رایج در میان مردمان هند است که در شعر آزاد بلگرامی مورد اشاره قرار گرفته‌اند. ضرورت انجام این نوع از پژوهش را می‌توان در فراهم کردن امکان شناخت ارتباط فرهنگی بین ملت‌ها جست‌وجو کرد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و براساس منابع کتابخانه‌ای است. در این شیوه نگارندگان ابتدا به معرفی شاعر پرداخته‌اند و در مرحله بعد مثال و نمونه متناسب با هر عنوان و

دسته براساس تقسیم‌بندی صورت گرفته در مبحث آداب و رسوم، ارائه شده و سرانجام کار نیز به تجزیه و تحلیل اطلاعات اختصاص یافته است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

پژوهش‌هایی از گذشته تا حال در زمینه شناخت هند پدید آمده است؛ از جمله: مقاله «کارکردهای زیباشناختی ویژگی‌های فرهنگی سرزمین هند در شعر فارسی تا قرن نهم» نوشته مهدی دهرامی (۱۳۹۷) که در آن نویسنده به بررسی سیر تحول تصاویر و مضامینی پرداخته است که شاعران با کارکردهای هنری کنایات، ترکیبات، استعارات، تشبیهات از خصوصیات سرزمین هند خلق کرده‌اند و دربرگیرنده مضامینی از قبیل نام شهرهای هند و خصوصیات آن‌ها، ابزار و محصولات هند، دین و مذاهب، اعمال و رفتار، خصوصیات ظاهری هندیان و... است. مقاله «جایگاه فرهنگ و زبان فارسی در شبه‌قاره» نوشته مرتضی فلاح (۱۳۸۹) نیز به بررسی مبانی مشترک زبانی و نژادی و فرهنگی ایران و هند و به‌ویژه روند تاریخی نفوذ زبان و فرهنگ ایران در شبه‌قاره هند از گذشته‌های دور تا زمان غزنویان پرداخته است. همچنین در مورد آزاد بلگرامی فقط دو مقاله به نظر نگارندگان رسید: «میر غلامعلی آزاد بلگرامی و آثار عربی او» نوشته سید حسن عباس در مجله آینه پژوهش (۱۳۷۱) که بیشتر مبحث تاریخ ادبیاتی و معرفی آثار عربی بلگرامی را پیگیری کرده است و مقاله «نگاهی به تصحیح و تحشیه خزانه عامره اثر غلامعلی آزاد حسینی واسطی بلگرامی» به کوشش منصوره تدینی (۱۳۹۱) که بررسی شیوه تصحیح خزانه عامره است؛ از این‌رو بررسی‌ها نشان می‌دهد تاکنون پژوهشی در زمینه بررسی عناصر عامیانه (آداب و رسوم) - که موضوع این نوشتار است - در اشعار بلگرامی صورت نگرفته است.

۲- زندگی‌نامه بلگرامی

«حسان‌الهند»، میر غلامعلی آزاد بلگرامی (۱۲۰۰-۱۱۱۶ هـ) از شعرای نامدار و تذکره‌نویسان توانای قرن دوازدهم هندوستان به‌شمار می‌رود. مسلمانان شبه‌قاره به وجود او افتخار می‌کنند. او در عصر خود در فن تذکره‌نویسی فارسی نظیر نداشت و در شعرگویی و نثرنویسی به عربی بی‌همتا بود و به زبان عربی با چنان فصاحت و بلاغتی در مدح حضرت پیامبر (ص) قصیده‌هایی می‌سروده که وی را لقب «حسان‌الهند» داده‌اند (آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۰). «زادگاه آزاد، بلگرام، شهرکی است معروف و مردم‌خیز در هردوئی در ایالت اترپرادش فعلی در هندوستان است» (همان: ۳۳). با اندکی تأمل در اشعار بلگرامی به‌خوبی می‌توان ردپای شعرها و غزلیات حافظ را

دید؛ آن‌چنان‌که بعد از خواندن غزلیاتش تصور می‌شود که بلگرامی در مکتب حافظ آموزش دیده‌است.

۳- بازتاب آداب و رسوم در اشعار آزاد بلگرامی

۳-۱- آداب پوشش

پوشش و لباس، بخشی از فرهنگ و هویت هر جامعه است و نوع و کیفیت لباس در هر منطقه براساس شرایط جغرافیایی و فرهنگی آن متفاوت است. یکی از موضوعات مهم در غزلیات بلگرامی، پوشش مردمان هند است که آن‌ها را در سه دسته پوشش مردانه: دستار، کج‌کلاه و...؛ پوشش زنانه: لباس، برقع و نقاب، زیورآلات؛ و پوشش مذهبی: زَنارِ بستن، دسته‌بندی کرده‌ایم. اشتراکاتی در این موضوع بین ایرانیان و هندوان به‌دلیل آریایی‌بودن و همزیستی سالیان دراز در پوشیدن دستار، استفاده از زیورآلات، برقع، نقاب و... قابل مشاهده است:

۳-۱-۱- پوشش‌های مردانه

دستار بستن و کج‌کلاه

دستار یا عمامه در هند -که تقلیدی از عمامه مسلمانان است- بسیار باشکوه و باهیمنه است و عبارت است از یک قطعه بسیار بلند از ململ سفید یا رنگین که به شکل بسیار زیبایی دور سر، اطراف شب‌کلاهی رنگین یا زردوز می‌پیچند و یک شقه آن را از وسط سر بیرون آورده، مانند جقه در بالای سر قرار می‌دهند که در روی پیشانی متحرک است (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۷۳). در بسیاری از مناطق مردان دستارهای رنگی به سر می‌کنند که از دستارهای بلند و گشاد و رنگارنگ راجستانی‌ها تا دستارهای آهاری سیک‌ها متفاوت است (گودوین ۱۳۸۳: ۱۰۱-۱۰۳). نوع عمامه نشان‌دهنده موقعیت اجتماعی افراد است. سیک‌ها عمامه مخصوصی دارند که علامت مذهبی آن‌هاست (همان: ۲۷۳). مردان هندی دستار را نشانه احترام و غرور می‌دانند و دستار گل‌دار مخصوص دامادهاست که در ایران رایج نیست و بلگرامی از آن این گونه یاد می‌کند:

بهار آمد سر و دستار را نذر جنون کردم   نه همچون شاخ گل آرایش دستار می‌خواهم
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۴۶۱)

لاله سوخته باغ وفایم، آزاد   زین سبب گل به سر آن گل دستار شدم
(همان: ۴۶۶)

در لغت‌نامهٔ دهخدا، «کج کلهان» این‌گونه معنی شده‌است: کج گذاشتن کلاه بر سر. کج کردن گوشهٔ کلاه، یعنی نخوت، غرور و فخر نمودن. کج کلهان در ایران وصف جوانمردان محل بوده که کلاه را کج بر سر می‌نهادند و این شاخصه با نوعی غرور و خودپسندی همراه بوده‌است. این رسم در کشور افغانستان در میان «کاکه»‌های آنجا هنوز رایج است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل کج کلاه)؛ از این رو با توجه به همجواری و اشتراکات فرهنگی، احتمالاً در میان مردمان هند هم رایج بوده و بلگرامی به آن اشاره کرده‌است:

زنار زلف کج کلهان بند بر کمر در بند این مباح که تکفیر می‌کنند
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۳۳)

لازم به توضیح است، این اصطلاح در میان کردها تا به امروز ساری و مورد استفاده است و فرد سربلند و آبرومند را (کلاه کج = کلاو لار) می‌نامند و فرد خیال‌پرداز و آرمانگرا را فردی به دنبال کلاه کج افتاده می‌خوانند و در حق او می‌گویند:

(وه دووی کلاوی خوار که وتووه = va dooi klawi khwar kaotowa)

۳-۱-۲- پوشش‌های زنانه

لباس

لباس در هندوستان مثل سایر مناطق، نمودی از هنر است. رنگ و شکل لباس‌ها برای زنان و مردان اهمیت خاصی دارد. زنان هندی به دلیل ساری‌های زیبا و رنگارنگی که به تن می‌کنند، شهرت یافته‌اند. روش پوشیدن ساری، همچنین جنس و رنگ آن می‌تواند نمایانگر موقعیت، سن، شغل، منطقه و دین زنان باشد (گودوین، ۱۳۸۳: ۱۰۱ تا ۱۰۳).

در بلاد شمالی و راجپوتانا و مخصوصاً پنجاب، زن‌ها شلوار و پیراهن دراز که از دو طرف دو چاک کوچک دارد، «کرته» و نیم‌تنه می‌پوشند و شالی نیز از جلو گردن و دو کتف به پشت می‌اندازند و آن را «دوپته» می‌گویند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۷۵).

هر قدم ناز کند خاک سر کوی کسی که دراز است ز حد کف پا پیرهنش
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۴۳۹)

برقع (نقاب)

برقع [بُ قُ / بُ قُ] [ع ا] روی‌بند ستور (منتهی‌الارب) ناظم‌الاطباء || روی‌بند زنان (منتهی‌الارب) (ناظم‌الاطباء). برقع (منتهی‌الارب). شب‌پوش. (صحاح‌الفرس). نقاب. حجاب.

روبند زنان عرب و فارسیان به معنی مطلق روبند به کار برند (آندراج). ج، براقع، براقیع (منتهی الارب) (دهخدا: ۱۳۷۷: ذیل برقع). حکمت می نویسد: «برقع» عبارت است از جامه سفیدی که دو شبکه در برابر چشم و بینی دارد و بقیه بدن از سر تا قدم در آن مستور است (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۷۵). این پوشش بیشتر در افغانستان، پاکستان و ایران استفاده می شده است. در ایران این نوع پوشش مخصوص زنان سواحل خلیج فارس است. به نظر می رسد که رسم حجاب بانوان در هند در دوران حکومت مغولان رواج یافت و هم در میان هندوان و هم در میان مسلمانان نشان موقعیت ممتاز و تشخیص به شمار می رفت (نهر، ۱۳۵۰، ج ۱: ۴۰۳). همچنان که در بسیاری کشورهای دیگر و مخصوصاً یونان باستان هم این رسم وجود داشته است (همان). پوشیدن برقع نیز یکی از اشتراکات فرهنگی بین ایران و هند است:

برقع شرم و حیا را از رخ او برفگن قصه رسوایی او در جهان افسانه کن
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۰۸)

زیورآلات

عشق و علاقه به تزئین یکی از عادات قومی و قدیم مردم هند است. هندوها خود را با حلقه دستبند یا زنجیر مچی و در بعضی نواحی با گوشواره های قیمتی زینت می دهند. زن ها مخصوصاً به زیور و زینت، عشق خاصی دارند و با انواع جواهرات، سنگ های قیمتی و فلز های گران بها خویشتن را می آریند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۹۰-۲۸۹). جواهرات و زیورآلات در ایران نیز از دیرباز به عنوان قطعه ای از وسایل تزئینی و پوشش در میان اقوام مختلف مطرح بوده است و هنوز هم زنان، از هر طبقه و موقعیتی که باشند، به آن علاقه مند هستند.

نه از خلخال زین زیور آن سرو سهی کرده به پایش بوسه زد خورشید و قالب را تهی کرده
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۳۵)

تو از عقیق دلم گوشواره ساخته ای خدا گواه که بسیار خوش نما شده ای
(همان: ۵۴۴)

۳-۱-۳- پوشش های مذهبی

زَنار بستن

زَنار، ریسمانی است به ستبری انگشت از ابریشم که آن را بر کمر بندند و این غیر از کستی است. زَنار کمربندی بود که ذمیان نصرانی در مشرق زمین به امر مسلمانان مجبور بوده اند داشته باشند تا

بدین وسیله از مسلمانان ممتاز شوند؛ چنانکه یهودیان مجبور بوده‌اند عسلی (وصله عسلی‌رنگ) بر روی لباس خود بدوزند. در زبان عربی به‌طور عمومی به هر رشته‌ای زُنار گفته می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه زنار). «زُنارِ بندی که به هندی «اوپانایان» (Upanayana) گویند، از رسوم مهم هندوان است که در آن روز، بر کمر طفل مابین سنین هفت تا ده ساله، زُنار یا ریسمان مقدس بسته می‌شود و از آن روز [به بعد] او را در صف «آرین‌ها» درمی‌آورند. برهمن دست او را گرفته وی را به خدایان خانه تقدیم می‌کند» (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۸۰). زُنار از سه تار نخ سفید از جنس پنبه که به یکدیگر می‌بافند، ساخته می‌شود و نشان‌دهنده خدایان ثلاثه است. زُنار را بر شانه می‌بندند و بر بازوی راست گره می‌زنند (همان: ۲۸۱). زُنارِ بندی در ادبیات و عرفان اسلامی نشان کفر است، بلگرامی در این اندیشه با شاعران ایرانی اشتراک دارد:

مرا آزاد، از خود برد زُنارِ سر زلفش زدم بر سنگ آخر شیشه ناموس ایمان را
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۱۴۷)

۳-۲- آداب دفن مرده و سوگواری

مرگ از آغاز پیدایش سرنوشت محتوم تمامی جانداران از جمله انسان است و سوگواری نیز نوعی عکس‌العمل در برابر این واقعه است که به شیوه‌های گوناگون از لحظه احتضار تا پایان مراسم سوگواری انجام می‌شود. بلگرامی با این آداب آشنا بوده و در غزلیاتش به آن‌ها اشاره کرده‌است. بلگرامی در بیان آداب مربوط به این قسمت به‌طور کلی تحت تأثیر شعائر اسلامی و گاه ایرانی قرار گرفته‌است، البته به جز مبحث سوزاندن مردگان که رسمی متفاوت و متعلق به مردمان هند است و در جای خود مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۳-۲-۱- یاسین خواندن

کنایه «به یس افتادن کسی» به معنی به حالت احتضار افتادن و در حال مرگ بودن است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۸: ۸۵۰۲). گاهی اوقات انسان در حال احتضار، نیاز دارد که به او کمک شود. خواندن سوره یاسین باعث آسان‌شدن مرگ، راحت از دنیا رفتن است. پیامبر (ص) فرمود: قرائت سوره یس نزد میت موجب غفران و کاهش عذاب می‌شود (حلی، ۱۴۰۷: ۱۳۳).

ز رفتن بازماند جان شیرینش دمِ مردن اگر آبی و خوانی بر سر بیمار یاسینی
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۸۵)

۳-۲-۲- نماز میت

نماز میت از نمازهای واجب است که پیش از دفن میت بر او خوانده می‌شود و فقط شامل پنج تکبیر است (مصاحب، ۱۳۸۷، ج ۲: ۲۰۵۳). یکی از سنت‌های اسلامی، نماز بر میت است که از زمان پیامبر این سنت توسط ایشان انجام می‌شده است.

برگشته خود نماز خواندی بسیاری جوان پارسیایی
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۸۷)

۳-۲-۳- دفن مرده

«ظاهراً در زمان‌های باستان هندوهای آریایی، اموات خود را در خاک دفن می‌کردند؛ زیرا در کتاب ودا بعضی سرودها و ادعیه موجود است که به این معنی دلالت می‌نماید، ولی بعدها این رسم منسوخ شده و به جای دفن اموات، سوختن اجساد مردگان معمول گشته است که تا به امروز نیز همین عمل در نزد هندویان متداول است» (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۸۶).

شیوه‌های مختلف تدفین اقوام باستان به گونه‌های مختلف صورت می‌گرفته است؛ از جمله: دفن کردن در زیر خاک، سوزاندن، قراردادن در کوزه‌های سفالین، تدفین به همراه وسایل یا حیوانات، تدفین در خانه، دخمه و کوه‌سپاری (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۲۱-۱۳۴). پس از غلبه مسلمانان بر ایران این آیین‌ها منسوخ و به جای آن‌ها نهادن اجساد در قبور رایج شد. بلگرامی نیز تحت‌تأثیر فرهنگ اسلامی به دفن مردگان اشاره کرده است، هرچند هنوز هم در هند سوزاندن مرده و کوه‌سپاری امری رایج است.

نداد اذن که در کوی او مرا سپرند که دفن مرده نباشد روا به مسکن او
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۸۵)

۳-۲-۴- سوزاندن مرده

هندوها جسد مرده را پس از آنکه از عناصر اربعه تهی شد، می‌سوزانند و معتقدند که با این کار جسم خاکی نابود می‌شود و تنها روح باقی می‌ماند که آن هم در آغوش آتش به شکل دود به آسمان می‌رود تا با خدای خورشید پیوندد و به این شکل لقاءالله اتفاق می‌افتد. خُم بر سر جنازه شکستن، پوشاندن جنازه و چوب‌ها با مواد خوشبو و معطر هم برخی از دلالت‌های معناشناختی مرام مرده سوزان را در این کشور نشان می‌دهد (کاردوش، ۱۳۸۴: ۵۸).

آتش زدیم پیکر خود را ز داغ خویش   ما سوختیم خانه خود از چراغ خویش
(همان: ۴۳۵)

۳-۲-۵- عزاداری

برپاداشتن عزاداری در هنگام مرگ افراد از گذشته‌های دور در میان مردمان جهان رایج بوده‌است و ایرانیان نیز به شیوه‌های گوناگون آن را انجام می‌داده‌اند که نمونه‌های آن را در متون کهن ادبی می‌توان یافت و برخی از این رفتارها هنوز هم رایج است و به صورت رسم‌هایی درآمده‌اند که انجام دادن‌شان ضروری و به نوعی نشانه اندوهگینی فراوان تعریف شده‌است. برخی از این رفتارها که در شاهنامه نیز به آن‌ها اشاره شده‌است، عبارت‌اند از: گریستن، جامه‌دریدن، خاک بر سر ریختن، نفرین کردن بخت، خراشیدن چهره، برهنه کردن سر و پا، گیسو کندن و بریدن، ضجه‌زدن و... که هر یک پیام‌آور غم سنگین و سوگ جبران‌ناپذیر است (پورخالقی چترودی و حق‌پرست، ۱۳۸۹: ۶۵-۷۱) و در هند هم زن‌ها به شیون و سوگواری مشغول می‌شوند و لطمات بر سر و سینه خود می‌زنند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۸۷). موارد فوق نشان‌دهنده همسانی آیین سوگواری میان ایرانیان و مردم هند است:

گریبان چاک زد دست تحمل   که آن جان پدر دامن‌کشان رفت
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۲۲۴)

من رفتم و او جلوه‌نما شد، شده باشد   جان دادم و او گرم عزا شد، شده باشد
(همان: ۳۱۶)

یاران این زمانه پس از قتل آشنا   نیلی لباس خویش به رسم عزا کنند
(همان: ۲۹۰)

اشاره به لباس نیلی و سیاه کردن - که در ایران نماد غم و سوگ است - نشان تأثیرپذیری بلگرامی از فرهنگ ایرانی است؛ چون در هندوستان لباس عزاداری سفید است.

۳-۲-۶- زیارت قبور

رسم دیرین و قدیمی زیارت قبور یکی از آداب و سنن پسندیده مسلمان است. آنان بر این عقیده‌اند که این کار موجب شادی اموات می‌شود. ولی فلسفه اصلی زیارت قبور را برای عبرت گرفتن و به یاد مرگ افتادن می‌دانند و در بیان این سنت نیز رد پای پابندی بلگرامی به

فرهنگ اسلامی و به‌ویژه احترام‌قائل بودن برای قبر شهید و کسب ثواب در زیارت آن قابل مشاهده است.

بر سر راه تو خوابیده شهیدی در خاک می‌توان کرد زیارت که ثوابی دارد
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۴)

۳-۲-۷- فاتحه‌خواندن

فاتحه‌خواندن و دعای خیر برای آمرزش مرده، یکی از کردارهای مرسوم و مشترک در مراسم عزاداری ایرانیان و هندوان مسلمان است که بلگرامی به آن اشاره کرده‌است:

بر سر تربت من فاتحه‌ای باید خواند این عمل کار ثواب است، تو هم می‌دانی
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۵۲)

۳-۲-۸- فانوس مزار

در زمان‌های پیشین بر سر گور، شمع روشن می‌کردند که به آن شمع لحد، شمع مزار یا شمع براتی می‌گفتند و این عمل از رسوم عمومی رایج میان مردم بود. آن‌ها معتقد بودند که روشن کردن فانوس یا شمع، قبر مردگان را نورباران می‌کند.

ممنون آتشین نفس خامه خودیم تا صبح محشر است چراغ مزار ما
(همان: ۱۵۸)

۳-۲-۹- گل مزار

اقوام مختلف از روزگار باستان، پیش از رسم قربانی به افتخار خدایان و اموات، شراب یا روغن، آب و عسل یا شیر و مشروبات، بر روی مجسمه‌ها یا مقابر می‌ریختند. گویا ریختن آب خنک روی قبرها، امروز در ایران یادگار همین رسم است (یاحقی، ۱۳۷۹: ۱۶۲). در میان ایرانیان نیز گل گذاشتن بر روی قبر از رسوم رایج است و از سنن مشترک ایرانیان و هندی‌هاست که بلگرامی به آن اشاره کرده‌است:

بر کُشته خود نماز خواندی بسیاری جوان پارسایی
سخن تازه آزاد پس از مرگ شود بر سر تربت او دسته ریحانی چند
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۲۰)

۳-۳-۳- آداب معاشرت

یکی دیگر از بخش‌های عناصر عامیانه که بلگرامی در غزلیات خود به آن پرداخته، مسئله آداب معاشرت است که شامل: مهمان‌نوازی، احترام و کرنش، عیادت، آداب سلام‌دادن و دست‌فشردن و طبقه‌بندی طبقات اجتماعی است.

۳-۳-۱- دست همدیگر را فشردن

در هند طبقات اجتماعی در برخورد با یکدیگر، طرز سلام و ابراز احترام مختلفی دارند. اگر شخصی از طبقه پایین دیگری را که از طبقه عالی است ملاقات کند، باید با دست‌های بسته در برابر او سجده کند. در شمال هندوستان دست‌های خود را با یکدیگر متصل کرده، به‌طور تکریم نگاه می‌دارند و نام «راما» خدای هندوستان را تکرار می‌کنند و «رام رام» می‌گویند. متجددین و جوانان که به مدارس رفته‌اند و به اسلوب اروپایی تربیت شده‌اند، دست یکدیگر را می‌فشارند. در میان مسلمانان رسم چنان است که با «السلام علیکم» و «علیکم السلام» ادای تکریم می‌کنند. در میان ایرانیان با فشردن دست‌ها، به یکدیگر ادای احترام می‌کنند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۶۸). بلگرامی به این رسم این‌گونه اشاره می‌کند:

در کار نیست روز فراق تو دل مرا   بهر خدا به دست مبارک فشرده رو
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۲۷)

۳-۳-۲- کرنش

بوسیدن پا و کرنش در میان اقوام اولیه، یکی از مهم‌ترین اعمال آیینی درباره پرستش خدایان و شاهان بوده‌است (معینی سام، ۱۳۹۱: ۱۰۰). ایرانیان برای احترام و تعظیم، واژه «māmah» = احترام‌گذاشتن؛ و هندیان «namass» = کرنش، ستایش و ادای احترام (با اشاره یا کلمه) را به‌کار می‌بردند (همان: ۱۰۰). این اصطلاح از رسوم پیشین و کهن ایران‌زمین بوده‌است. «در میان عناصر نمادین اجتماعی پارسیان، توجه خاصی به روش خوشامدگویی به یکدیگر برطبق جایگاه اجتماعی شان وجود داشت. اگر آنان، اشرف (gnorimoi) یا دارای شأن برابر بودند (isotimoi)، لب‌ها را می‌بوسیدند؛ اگر یکی از آن‌ها رتبه پایین‌تری داشت hypodeesteros، tapeinoteros گونه را می‌بوسیدند و سرانجام اگر یکی از آن‌ها رتبه‌ای بسیار پایین‌تر از دیگری داشت، باید در مقابل فرد رتبه بالاتر، عمل پروسکونس را انجام می‌داد... که گونه‌ای از ادای احترام ایرانی بود که

نسبت به درجه خویشاوندی آنان با هم فرق می‌کرد و نوعی سلام کردن نزد صاحب‌منصب به شکل خم شدن، خم کردن زانو یا سجده کردن بر زمین بوده است (همان: ۱۱۰).
پرشان بختم و با وصف آن چشم از خدا دارم که بر پای تو سایم چون سر زلف تو پیشانی
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۸۴)

۳-۳-۳- مهمان‌نوازی

مهمان‌نوازی از ویژگی‌های اصلی و سنن قدیمی ایرانیان و هندوان بوده است. هندوان در مجلس ضیافت، حمایل یعنی حلقه‌ای از گل و گلابتون و احياناً از زر و سیم ساخته شده را بر گردن مهمان محترم می‌اندازند که به آن «سھیرا» یا «ھار» گویند و بزرگ‌ترین علامت تشخیص و احترام به مهمان است (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۶۳).

بعد عمری شام ما را صبح روشن کرده‌ای خیرمقدم مرحبا ای دوست آوردی صفا
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۱۵۳)

۳-۳-۴- عیادت

توجه اسلام به مسائل و روابط اجتماعی، موضوعی واضح و آشکار است و یکی از دستورات مهم آن بیمارپرسی و عیادت از بیماران است. این سنت مشترک همه مسلمانان از جمله مسلمانان ایران و هند است که بلگرامی این گونه به آن اشاره کرده است:

گر نمی‌آید به بالین دل بیمار من یاد آن ناآشنا باری عیادت می‌کند
(همان: ۳۴۹)

۳-۴-۱- آداب غذاخوردن

۳-۴-۱-۱- غذاخوردن با دست شسته و اسراف نکردن

از آداب و رسوم جالب هندی‌ها غذاخوردن با دست راست است. آن‌ها معتقدند برای غذاخوردن نباید واسطه‌ای وجود داشته باشد و می‌گویند: «روشی که درباره خوراک اتخاذ کرده‌اند، مبتنی بر رابطه نزدیک بین انسان و جهان طبیعی است» (جلالی نائینی، ۱۳۷۵: ۵۱۶). پاکیزه بودن دست‌ها به هنگام غذاخوردن و خشک نکردن آن با حوله نیز از امور مرسوم بین آن‌هاست. این نوع غذاخوردن در میان ایرانیان نیز از رسوم رایج بوده و هنوز هم در بخش‌هایی از ایران متداول است؛ چنانکه خواجه نصیرالدین طوسی نیز در باب آداب غذاخوردن، شستن دست‌ها قبل از غذا

را لازم دانسته و صرف غذا با سه انگشت را توصیه کرده‌است (طوسی، ۱۳۶۰: ۲۳۳) و پیتر دل‌واله هم در این باره نوشته‌است: «[ایرانیان] قبل و بعد از غذا خوردن دست‌ها را می‌شستند و از قاشق و چنگال استفاده نمی‌شد. آن‌ها از دست به‌عنوان قاشق استفاده می‌کردند و برای صرف غذا روی زمین می‌نشستند» (دل‌واله، ۱۳۹۰: ۱۳۳) و از سوی دیگر پرهیز از اسراف و پرخوری هم از وجوه مشترک است:

طعام را شرفی هست چون کلام خدا که دست شسته به سویش دراز باید کرد
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۹۴)

غذا بیش از دهان خود خوردن پر زیان دارد کند فی‌الفور بسم‌خوردن گوهر کبوتر را
(همان: ۱۸۱)

اغلب هندی‌ها به غذاهای پر ادویه و تند و جویدن برگ تنبول بعد از غذا نیز عادت دارند. برگ تنبول که آن را «پان» می‌نامند، به دور دانه‌های خردشده تنبول، پودر لیمو و ادویه‌های خاص پیچیده و به آهستگی جویده می‌شود. هندی‌ها به شکل سنتی برای صرف غذا روی زمین می‌نشینند و به جای کارد و چنگال، از انگشتان دست راستشان استفاده می‌کنند (همان: ۱۰۳-۱۰۶).

به آیین شگرفی سوی من جانانه می‌آید مسی مالیده و پان خورده مرزبانانه می‌آید
(بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۹۵)

زندگی خال تو با دل‌ها عداوت می‌کند فلفل تلخ تو خیلی بی‌حلاوت می‌کند
(همان: ۳۴۹)

۳-۵- آداب شادمانی

۳-۵-۱- بهره‌بردن از موسیقی

مردم هند مانند ملل قدیمه مصر و چین و ایران از زمان‌های باستانی؛ یعنی دو سه هزار سال قبل از میلاد، دارای یک نوع موسیقی مخصوص به خود بوده‌اند. سرودهای کتاب ودا، مانند گاتا‌های اوستا، اشعاری است که با الحان و نغمات خوانده می‌شد (حکمت، ۱۳۳۷: ۳۱۷). شباهت بسیار سروده‌های گاهانی با اشعار ودایی نشانه زندگی هندیان و ایرانیان در هزاره دوم پیش از میلاد در سرزمینی به نام ایرانویج با یکدیگر است (آموزگار-تفضلی ۱۳۸۶: ۲۳-۲۱). موسیقی هند برخلاف موسیقی اروپا بر روی ملایمت آهنگ (melody) ساخته شده و از این حیث با موسیقی ایرانی شبیه و از یک نوع است (همان: ۳۱۹).

آواز خوش به قالب فرسوده جان دمد در فصل گل نوای هزاران علی‌الخصوص
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۴۴۲)

۳-۵-۲- رقص

رقص و دست‌افشانی و پای‌کوبی، در زندگی مردم هند نقش اساسی دارد. این هنر برای آن‌ها نه فقط یک سرگرمی، بلکه یک حقیقت معنوی و روحانی است (کاردوش، ۱۳۸۴: ۲۱۴). علاوه‌بر رقص‌های کلاسیک در هندوستان، هر منطقه‌ای رقص‌های خاص خودش را دارد؛ از جمله رقص‌های مربوط به ازدواج، جشن‌های فصلی و کشاورزی، مراسم یا آیین مذهبی یا حتی رقص‌هایی که برای جادو اجرا می‌شوند؛ اما همه آن‌ها میراث مشترکی از داستان‌ها و نمادهای مذهبی در خود دارند (گودوین، ۱۳۸۳: ۹۶). بعضی از این رقص‌ها در حال وجد و شور و در هنگام توجه به غیب، نوعی از ظواهر پرستش به شمار می‌رفته و مانند سماع صوفیان از جذبه و عشق حقیقی روحانی ناشی می‌شده‌است و بعضی دیگر در حال عیش و نوش و مستی، بی‌خبری از روی سرخوشی و عشق به محبوب (حکمت، ۱۳۳۷: ۳۲۳). رقص شیوا در هند و رقص سماع میان پیروان اهل تصوف (نوروزی طلب و عادلوند، ۱۳۹۳: ۱۵) شباهت‌هایی با هم دارند. بلگرامی می‌سراید:

رقص بر شعر تر و ناله نی خوش باشد خاصه رقصی که در او دست‌نگاری گیرند
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۳۳)

کرد یادم کار من دیوانگی آشفستگی است می‌کنم یکدست از آغاز تا انجام رقص
(همان: ۴۴۲)

۳-۶- آداب آرایش کردن

۳-۶-۱- سرمه کشیدن

سرمه کشیدن از دیرباز در میان مردم به‌خصوص کشورهای اسلامی همانند عربستان، افغانستان، مصر، ایران و هند رایج بوده‌است. مصریان باستان برای آرایش چشم زنان و مردان، از ۳۵۰۰ سال قبل از میلاد، به چشم خود سرمه می‌کشیدند. «سرمه ماده‌ای آرایشی است که به عربی ائمد خوانند و به کحل مشهور است و آن سنگی است صفایحی و براق که بسایند و سوده آن را در چشم کشند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه سرمه).

جهانی از نگاه سرمه‌آلود تو بیخود شد ندارد این قدر تأثیر دود آه بیماری
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۷۳)

۳-۶-۲- حنابندان

هندی‌ها، ایرانیان و اعراب در بُعد تشکیل خانواده بسیار شبیه هم عمل می‌کنند. مراسم «مهندی» یا حنابندان از مراسم رایج قبل از عروسی است و حنا با نقش و نگار زیبا بر دستان عروس و داماد نقش می‌بندد (پورقاز و رقیبی، ۱۳۸۹: ۱۸). بلگرامی می‌گوید:

نیست دست نازکت را طاقت رنگ حنا سخت حیرانم چسان برتافت مار آستین
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۵۲۱)

۳-۶-۳- خال هندو

خال پیشانی که به هندی «تیلک: Tilak» و به اصطلاح مذهبی «پُتو: Pottu» می‌گویند، مخصوص زنان هندو است و آنچه آن است که یک خال گرد به رنگ قرمز یا زرد یا سیاه در وسط دو ابرو می‌گذارند. این عادت که سبب افزایش جمال چهره زنان است، به سایر طبقات غیرهندو نیز نفوذ کرده است. زنان مسیحی یا پارسی هم گاه‌گاهی با خال هندو دیده می‌شوند. همین خال است که در ادب فارسی موضوع اشعار و ابیات بسیار شده و شعرا، سمرقند و بخارا را به بهای یک خال هندو فروخته‌اند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۹۰).

ز مشک ناب به رخسار خال می‌سازد برای مرغ دل ما تلاش دانه کند
(بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۶۳)

۳-۷-۷- جشن‌ها، اعیاد و مراسم مذهبی و ملی

جشن در لغت به معنی شادی، عیش، کامرانی و مجلس نشاط و مهمانی و به معنی عید نیز است. چنانکه اگر گویند جشن نوروز، مراد عید نوروز باشد (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه جشن). اعیاد و مراسمی که در دیوان بلگرامی به آن اشاره شده و مورد اشتراک هندوان و ایرانی‌ها است، عبارت‌اند از: عید رمضان (فطر)، عید قربان، عید نوروز، شب یلدا، عاشورا.

۳-۷-۱- عید رمضان

«اعیاد مسلمانان هند، یادگار دوره احترام شعایر اسلام در آن کشور است و هندیان نیز به آن احترام می‌گذارند» (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۵۳).

ثمر محنت ایام تنعم باشد عید فرخنده عقیب رمضان می آید
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۰۰)

۳-۷-۲- عید قربان

یکی از جشن‌های بزرگ مذهبی ایرانیان، عید قربان است. قدیم رسم بود، روز دهم ماه ذیحجه مردم گوسفند یا شتری را برای قربانی کردن انتخاب و با مراسمی از قبیل سرمه کشیدن چشم قربانی، بستن آینه به پیشانی و دستمال رنگی به گردن، خوراندن آب و خواندن دعا آن را ذبح و گوشت قربانی را بین همسایگان مستمند تقسیم می‌کردند (میرنیا، ۱۳۶۹: ۱۳). مسلمانان هند مانند دیگر بلاد اسلام در این روز گوسفند و بز بی حساب قربانی و در مساجد اقامه نماز عید می‌کنند (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۵۴).

پنداشتم که از پی قربانیان خود در روز عید جلوه‌نما می‌شود، نشد
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۳۱۱)

۳-۷-۳- جشن نوروز

در ایران، مردم از روزگاران کهن، جشن نوروز را که روز اول فروردین شروع می‌شود، بیشتر از اعیاد دیگر عزیز و محترم می‌شمردند (میرنیا، ۱۳۶۹: ۲۸) و در هند «عید نوروز جمشیدی را در اول فروردین که منطبق است با نوروز باستانی ایران، در ۲۱ مارس جشن می‌گیرند و چراغ‌ها روشن کرده، آتش می‌افروزند» (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۲۵). عید نوروز در هندوستان به عید پارسیان مشهور است و گفته شده با ورود مسلمانان به آن کشور در آنجا مرسوم شده‌است.

کرد عالم را بهشت نقد تحویل حمل در جهان نوروز برگشت و بهارم برنگشت
(آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۲۳۷)

۳-۷-۴- یلدا

یلدا آخرین شب پاییز است که در آن جشن‌هایی برگزار می‌شود تا طولانی‌ترین شب سال را به جشن بنشینند. این شب را در کشورهایمانند پاکستان، افغانستان، چین، روسیه و... به‌عنوان انقلاب زمستانی می‌شناسند.

از هوا زلف تو بر گوشه ابرو افتاد آخر قوس مکان شب یلدا باشد
(همان: ۳۲۴)

۳-۷-۵- مراسم عاشورا

آیین مذهبی عاشورا به دلیل اهمیت، آداب و رسوم ویژه‌ای دارد. «این واقعه تلخ در بدو امر موجی از اندوه را در شهرهای مهمی چون مکه، مدینه و کوفه به وجود آورد که به تدریج دامنه آن وسیع و تمام کشورهای اسلامی را دربر گرفت؛ به طوری که زنده‌نگاه داشتن این تراژدی وارد فرهنگ مسلمانان و به ویژه شیعیان گردید» (محمدزاده، ۱۳۹۵: ۱۷۱). بلگرامی در این مورد سروده است: نظر کن صبح نوروزی که افتد روز عاشورا نشاط و غم به هم دست و گریبان است در واقع (آزاد بلگرامی، ۱۳۹۳: ۴۴۶)

۴- نتیجه

همدمی با آداب و سنن فرهنگی علاوه بر رفتار، در ذهن و زبان شعرا عامل خلق تصاویر و مضامین ارزشمندی با پشتوانه فرهنگی شده است؛ به گونه‌ای که بررسی آثار شعرا نشان می‌دهد که کمتر دیوان و اثری را می‌توان یافت که از تأثیر این عناصر فرهنگی برکنار مانده و به نوعی دستمایه معانی و مفاهیم جدید قرار نگرفته باشد. غزلیات آزاد بلگرامی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و ذکر آداب و رسوم در سروده‌های عاشقانه او علاوه بر نشان دادن تسلطش بر مباحث و سنن فرهنگی، به انجای مختلف ابزار خلق تصاویر زیبا شده است.

بررسی انجام شده نشان می‌دهد که آداب و رسوم مورد اشاره در دیوان آزاد بلگرامی در سه دسته کلی قابل دسته‌بندی است: نخست آداب و رسوم بومی که بومی و خاص مردم هند است؛ سنت‌هایی همچون بهره‌بردن از خال هندو، سوزاندن جسد مرده و جویدن پان که بسامد کمی در اشعار او دارند. دوم، سنت‌های اسلامی که بسامد بالایی دارند؛ مواردی از قبیل آداب معاشرت، آیین سوگواری، دفن مرده و... . دسته سوم سنن مشترک ایرانیان و هندوان، آدابی همانند عید نوروز و شب یلدا که حاصل همزیستی ایرانیان و هندی‌ها در گذشته‌های دور است.

در میان عناصر عامیانه در غزلیات بلگرامی آداب و رسوم از قبیل پوشش، آداب مهمان‌نوازی، آداب معاشرت و آداب سوگواری بیشترین اشارات را به خود اختصاص داده است؛ به عبارت دیگر بیشترین بسامد مربوط به مواردی است که شاعر از فرهنگ اسلامی و ایرانی تأثیر پذیرفته است و برخلاف آن، جشن‌ها و اعیاد در میان آداب و رسوم، کمترین بسامد را دارد و جز جشن قربان و رمضان که جشن مسلمانان هند است و جشن نوروز و یلدا، در شعر بلگرامی به مواردی دیگر اشاره نشده است و با توجه به فرهنگ شاد و پر نشاط هند و علاقه هندی‌ها به جشن و از سوی

دیگر وجود تعداد زیادی جشن در تقویم آن‌ها، این مقدار اشاره کم و ناچیز می‌نماید و به‌نظر می‌رسد علقه‌های دینی بلگرامی و توجه به سنن دینی، وی را از توجه بیشتر به رسوم ملی و شاد هند غافل کرده‌است.

۵- منابع

۱. آزاد بلگرامی، میرغلامعلی، کلیات آزاد بلگرامی، تصحیح، مقدمه و حواشی سید حسن عباس، دهلی‌نو: آلفا آرت، نوئیدا (یو.پی.)، ۱۳۹۳.
۲. آموزگار، ژاله؛ تفضلی، احمد، اسطوره زندگی زردشت، چاپ هفتم، تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۶.
۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، چاپ اول، تهران: سخن، ۱۳۸۱.
۴. پورخالقی چترودی، مه‌دخت؛ حق‌پرست، لیلا، بررسی تطبیقی آیین‌های سوگ در شاهنامه و بازمانده‌های تاریخی - مذهبی سوگواری در ایران باستان، نشریه ادب و زبان دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره جدید، شماره ۲۷، صص ۶۳-۸۵، دانشگاه شهید باهنر کرمان: بهار ۱۳۸۹.
۵. پورقاز، عبدالوهاب؛ رقیبی، مهوش، بررسی تطبیقی آداب و سنن مراسم ازدواج در کشورهای اسلامی ایران، شبه‌قاره، سوریه و لبنان، مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافی دانان جهان اسلام، صص ۱-۲۰، دانشگاه سیستان و بلوچستان: فروردین ۱۳۸۹.
۶. جلالی نائینی، سید محمدرضا، هند در یک نگاه، تهران: چاپ پنگوئن، ۱۳۷۵.
۷. حکمت، علی‌اصغر، سرزمین هند، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۷.
۸. حلی، احمد بن محمد، عده الداعی و نجاح الساعی، تصحیح و تعلیق احمد موحد قمی، بیروت: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۰۷.
۹. دلاواله، پیتر، سفرنامه دلاواله، ترجمه و شرح شجاع‌الدین شفا، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۹۰.
۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۱۱. رزمجو، حسین، انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی، چاپ دوم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲.

۱۲. رضایی، مهدی، **آیین‌های تدفین اقوام باستان**، کتاب ماه هنر، شماره ۵۵-۵۶، صص ۱۲۱-۱۳۴، تهران: فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۲.
۱۳. طوسی، خواجه نصیرالدین، **اخلاق ناصری**، تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۰.
۱۴. فلاح، مرتضی، **جایگاه فرهنگ و زبان فارسی در شبه‌قاره**، فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، دوره ۲، شماره ۲، صص ۶۷-۹۸، دانشگاه سیستان و بلوچستان: بهار ۱۳۸۹.
۱۵. کاردوش، هاشم، **خاطرات هند**. تهران: کتاب‌سرا، ۱۳۸۴.
۱۶. گودوین، ویلیام، **هندوستان**، ترجمه فاطمه شاداب، تهران: چاپ شمشاد، ۱۳۸۳.
۱۷. محمدزاده، مرضیه، **بررسی ساختاری نماد در ادبیات عاشورایی**، نشریه ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۸، شماره ۱۴، صص ۱۷۱-۱۹۴، دانشگاه شهید باهنر کرمان: بهار و تابستان ۱۳۹۵.
۱۸. مصاحب، غلامحسین، **دایرةالمعارف فارسی**، چهارم، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی وابسته به مؤسسات انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷.
۱۹. معینی سام، بهزاد، **آیین احترام در زمان هخامنشیان و ساسانیان**، پژوهش‌های تاریخی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۴۸، شماره ۲، صص ۹۹-۱۱۸، اصفهان: تابستان ۱۳۹۱).
۲۰. میرنیا، سید علی، **فرهنگ مردم (فولکلور ایران)**، تهران: نشر پارسا، ۱۳۶۹.
۲۱. نهرو، جواهر لعل، **کشف هند**، ترجمه محمود تفضلی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۰.
۲۲. نوروزی طلب، علیرضا؛ عادلوند، پدیده، **مطالعه تطبیقی رقص شیوا و رقص سماع**، فصلنامه علمی- پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر (باغ نظر)، سال ۱۱، شماره ۲۸، صص ۱۵-۲۴، تهران: بهار ۱۳۹۳.
۲۳. یاحقی، محمدجعفر، **فرهنگ اساطیر**، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۹.